

**УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК
ДЕРЖАВНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА**

КОРМАН Марія Михайлівна

УДК 929:59+574.5/.6 “18/19” *Каравасв*

**НАУКОВИЙ ДОРОБОК В.О.КАРАВАЄВА В ГАЛУЗІ ЗООЛОГІЇ
ТА ГІДРОБІОЛОГІЇ (кінець ХІХ – перша третина ХХ століть)**

07.00.07 – історія науки і техніки

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Київ - 2006

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Центрі історії аграрної науки Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук

Науковий керівник: доктор біологічних наук, професор

Пилипчук Олег Ярославович,

Київський університет економіки і технологій транспорту Міністерства транспорту та зв'язку України, завідувач кафедри екології та безпеки життєдіяльності

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор

Михайлюк Віталій Павлович,

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля Міністерства освіти і науки України, завідувач кафедри всесвітньої історії

кандидат історичних наук, доцент

Глоба Ольга Федорівна,

ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” Міністерства освіти і науки України, доцент кафедри географії і методики навчання природничим дисциплінам

Провідна установа: Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки імені Г.М.Доброва НАН України, м.Київ

Захист відбудеться 29 червня 2006 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.373.01 Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН за адресою: 03680, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал.

З дисертацією можна ознайомитись у Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці УААН (03680, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10).

Автореферат розісланий 27 травня 2006 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

С.Д. Коваленко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Вивчаючи історію науки, ми не можемо залишати без уваги надбання минулого. Важко уявити прогресивний розвиток сучасних досягнень без максимального осмислення та оцінки здобутків попередників. Науку минулих століть можна розуміти та оцінювати по-різному. В нашій уяві вона є лабіринтом, в якому переплітаються не лише лінії прогресивних ідей, а й лінії життя багатьох учених, причетних до її зародження, творців її фундаменту.

В процесі розвитку науки завжди наявні характерні риси минулого, тому найважливішими умовами пізнання істини є об'єктивне оцінювання історичної реальності. Взаємозв'язок і взаємодія минулого досвіду та досягнень сучасності, прогресивних ідей минулого та інноваційних технологій сьогодення, історії та теорії – це найважливіша позиція, якою ми керувалися в історико-науковому дослідженні.

Відповідно до цього, одним із основних джерел теорії та історії є вагома наукова спадщина минулого, ретроспективний науковий досвід та ідеї видатних учених. До плеяди таких науковців належить і учень зоолога М. В. Бобрецького – *Володимир Опанасович Караваєв (1864-1939)*. Життя та діяльність цього визначного вченого – надзвичайно яскраве явище у вітчизняній науці. Багато його ідей та помислів і в наші дні звучать по сучасному.

Видатний український науковець В. О. Караваєв віддзеркалював наступність найкращих традицій прогресивної науки XIX ст. Його наукова діяльність охоплює різні галузі біології та виходить за її межі. В. О. Караваєв успішно розробляв питання систематики, фауністики, зоопсихології, ембріології, ентомології, екології тварин, палеонтології та антропології. Помітний внесок він зробив у подальший розвиток гідробіології, у вивчення фауни Чорного моря, у розвиток мірмекології.

Професор В. О. Караваєв є автором фундаментальної двотомної наукової праці “Мурашки України”¹. Вчений написав понад 150 наукових праць, у тому числі низку великих рефератів, перекладів, що мають і сьогодні визначне загальнобіологічне значення. В. О. Караваєв – директор Севастопольської біологічної станції (1898), директор Зоологічного музею Академії наук України (1926-1934). Брав активну участь у суспільно-громадському житті країни. Незважаючи на таку велику і багатогранну діяльність цього видатного українця, досі не підготовлено узагальнюючого

---

¹ Караваєв В. О. Фауна родини Formicidae (мурашки) України. (част. I). - К.: АН УРСР, 1934. – 162 с.; Караваєв В.О. Фауна родини Formicidae (мурашки) України (част. II). -К.:АН УРСР, 1936.– 153с.

комплексного дослідження щодо його наукової спадщини, хоча в різні часи такі спроби з боку вітчизняних учених були.

На хвилі зростаючого інтересу до діяльності В. О. Караваєва постала наукова потреба відтворення доробку видатного вченого кінця XIX – першої третини XX століття в контексті розвитку природознавства в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукової проблематики досліджень Центру історії аграрної науки Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН “Історія започаткування, становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні” (номер державної реєстрації 0102U001526).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у вивченні, узагальненні та систематизації наукової діяльності В. О. Караваєва; розкритті значущості творчого доробку вченого для розвитку зоологічної та гідробіологічної науки в Україні.

Для реалізації зазначеної мети в дисертації були поставлені наступні наукові **завдання** дослідження:

- визначити стан розробки наукової теми, проаналізувати методологічну основу та джерельну базу дослідження;
- висвітлити життєвий і творчий шлях В. О. Караваєва;
- проаналізувати напрямки наукових досліджень В. О. Караваєва, виділити та узагальнити пріоритетні результати в розвитку зоології, гідробіології, а також у розробці проблем зоопсихології та антропогенезу;
- здійснити періодизацію наукової діяльності В. О. Караваєва;
- розкрити роль професора В. О. Караваєва у розвитку Зоологічного музею Академії наук України;
- визначити роль і місце наукової спадщини В. О. Караваєва в контексті розвитку біологічної науки.

Об'єкт дослідження – розвиток біологічної науки в Україні кінця XIX – першої третини XX століття.

Предметом дослідження є діяльність В. О. Караваєва в галузі зоології (зокрема зоопсихології, ентомології та ембріології), гідробіології, антропології, а також в організації вітчизняного науково-освітнього процесу.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період життя та наукової діяльності професора В. О. Караваєва з 1890 по 1939 роки.

Наукова новизна одержаних результатів:

- вперше висвітлено життєвий і творчий шлях В. О. Караваєва;
- проведено комплексний аналіз науково-дослідницької та організаційної діяльності вченого;
- здійснено періодизацію наукової діяльності В. О. Караваєва;
- висвітлено роль професора В. О. Караваєва в розвитку Зоологічного музею Академії наук України;
- удосконалено та доповнено існуючий перелік наукових праць вченого;
- набув подальшого розвитку напрямок наукової роботи з відтворення життєвого шляху та наукової діяльності українських вчених-зоологів.

Практичне значення одержаних результатів. Ідеї науковця щодо розвитку певних напрямків наукової біологічної думки сприятимуть збагаченню історико-наукового знання і можуть бути використані для поглибленої розробки відповідних розділів історії української науки, в дослідженнях з історії зоологічної науки та еволюційного вчення тощо. Фактичний матеріал, який міститься в роботі, теоретичні узагальнення – це реальний внесок у розробку історії та наукових основ біологічної науки.

Нині, в період реформування вищої освіти, навчальним закладам надані права вносити зміни в навчальні плани і програми, творчо враховувати специфіку розвитку науки і освіти на території України, передбачати у спецкурсах і спецсемінарах матеріали, які б забезпечували високу професійну підготовку майбутніх спеціалістів. Тому матеріали даного дослідження можуть бути використані: у вищих навчальних закладах у процесі викладання історії науки та педагогіки; при розробці загальних і спеціальних курсів з історії науки, філософії і педагогіки; у процесі науково-дослідної роботи магістрів і аспірантів; у системі підвищення кваліфікації наукових і педагогічних кадрів.

Особистий внесок здобувача Наведені у дисертації результати дослідження та висновки отримані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації доповідалися і обговорювалися на: Міжрегіональній науковій конференції молодих вчених “Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії, історії освіти, науки і техніки” 14 жовтня 2002 р. (м. Луганськ, 2002 р.); II Всеукраїнській конференції молодих вчених та спеціалістів “Історія освіти, науки і техніки”: 27 – 28 травня 2004 р. (м. Київ, 2004 р.); Дев’ятій конференції молодих істориків освіти, науки і техніки України, 23 квітня 2004 р. (м. Київ, 2004 р.); Десятій конференції молодих істориків освіти, науки і техніки України, 27 травня 2005 р. (м. Київ, 2005 р.).

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано 8 наукових праць. Усі праці одноосібні. Серед них 4 статті – у наукових фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків (обсягом 159 сторінок), списку використаних джерел (176 найменувань на 16 сторінках) та 11 додатків (на 11 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначені об'єкт і предмет дослідження, хронологічні межі, мета і завдання, наукова новизна та практичне значення роботи.

У **першому розділі „Історіографія проблеми, методологічна основа та джерельна база дослідження”** проаналізовано стан наукової розробки, методологічна основа та джерельна база дослідження.

Історіографія проблеми. Минуло майже 67 років з дня смерті Володимира Опанасовича Караваєва. Він був яскравою своєрідною постаттю в історії вітчизняної зоологічної науки кінця XIX – початку XX століття. Однак належним чином його спадщина досі не вивчена, не проаналізована, гідно не оцінена і не донесена до сучасника у повному обсязі. На жаль, майже не існує праць, присвячених безпосередньо науковій діяльності вченого. Також донині відсутній життєпис науковця. Однією з причин цього вважаємо, що вивчення спадщини В. О. Караваєва здійснювали спеціалісти з різних наукових галузей, які переслідували власну мету. Це й не дало змоги охопити весь багатогранний і міждисциплінарний за своїм характером творчий доробок вченого. Хоча у вітчизняній історико-біологічній літературі роль В. О. Караваєва в розвитку світової зоології висвітлювалася неодноразово, все ж розподіл наукових інтересів ученого розпорошив його цілісний образ на окремі біографічні деталі.

У 1941 р., після смерті В. О. Караваєва (7 січня 1939 р.) у Трудах Інституту зоології та біології АН УРСР було надруковано статтю-некролог С. Я. Парамонова, присвячену пам'яті доктора біологічних наук В. О. Караваєва. В некролозі відзначено різні наукові уподобання вченого, дано оцінку його наукової спадщини, показано заслуги та оцінено людські якості. С. Я. Парамонов зазначав: “Все життя В. О. Караваєва було суцільним горінням на користь науки. Коли взяти до уваги, що покійний був надзвичайно чесною, доброю людиною, яка завжди відгукувалася на всі прохання, людиною неймовірної любові до праці, можна зрозуміти, якої втрати зазнала

наука і зоологи в особі Володимира Опанасовича”². Наведено не повний перелік наукових праць ученого, складений В. І. Троїцькою. Було наголошено на необхідності залучення до наукового обігу неопублікованої частини його творчої спадщини. Проте, як це не дивно, до тепер особі В. О. Караваєва та його творчості мало приділяють уваги у наукових колах як Росії, так і України. Винятком є кілька статей О. А. Радченко, присвячених внеску В. О. Караваєва в розвиток зоопсихології і мірмекології в Україні та як популяризаторові природничо-наукових знань. Так, авторка зазначає, що багатогранна діяльність ученого відображена в різних галузях зоологічної науки: ембріології, ентомології, порівняльній анатомії, популяризації зоологічних знань тощо³. Разом із цим, вона висловила думку про те, що однією з перешкод всебічного визначення місця і ролі наукової спадщини вченого була відсутність зібраного видання його праць.

На особливу увагу заслуговує стаття Т. В. Пічкур “Володимир Опанасович Караваєв (1864 – 1939)”, в якій висвітлюються біографічні дані вченого і подається загальний огляд напрямків його наукової діяльності⁴. Побіжні дані щодо діяльності науковця в Київському університеті містяться в статті цієї ж авторки “Шляхи поширення та розвитку еволюційного вчення в Україні та внесок зоологів Київського університету в утвердження теорії Ч. Дарвіна (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)”⁵. Названі малочисельні публікації базувались переважно на спогадах сучасників В. О. Караваєва, а також на його власних працях.

Наукова розробка питань стану і розвитку досліджень наукової спадщини В. О. Караваєва була закладена відомим вченим Д. Є. Белінгом у праці “Сторічна робота Київського університету в галузі гідрофауністичних і гідробіологічних досліджень”. Ця стаття міститься в книзі “Розвиток науки в Київському університеті за сто років”, присвяченій 100-річчю від дня заснування Караваєва на морській станції у Вілла-Франці, проаналізував його доробок у галузі дослідження морських тварин (планктонних ракоподібних і радіолярій). Б. М. Мазурмович відзначив найголовніші досягнення В. О. Караваєва в галузі мірмекології, ембріології комах, фауни ракоподібних, радіолярій, герпетології, палеозоології, методики зоологічних досліджень і антропології. Проте найбільш значущим, на думку автора, є внесок науковця в розвиток мірмекології. Дослідник назвав В. О. Караваєва “найбільшим спеціалістом у дослідженнях мурашок”⁶.

² Парамонов С. Я. В. О. Караваєв (Некролог) // Труды Института зоологии та биологии (Київ). – 1941. – Т.19. – С.4.

³ Радченко О. А. Праця В. О. Караваєва „Поездка на остров Яву: Впечатления натуралиста” - взірець популяризації науки // Тези доповідей ІІ Республіканської науково-практичної конференції „Українська журналістика в 1990 році” (Київ, 24-25 грудня 1990 р.). – К., 1991. – С.33-35. – С.33; Радченко Е.А. В.А.Караваев и его вклад в развитие зоопсихологии на Украине // Материалы XXXIII научной конференции аспирантов и молодых специалистов по истории науки и техники (февраль 1991г.). – Москва, 1991. – С.85-89.

⁴ Пічкур Т.В. Володимир Опанасович Караваєв (1864-1939) // Біологія і хімія в школі. – 1996. - № 2. – С.54-55.

⁵ Пічкур Т.В. Шляхи поширення та розвитку еволюційного вчення в Україні та внесок зоологів Київського університету в утвердження теорії Ч.Дарвіна (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Історія української науки на межі тисячоліть (Київ).-2004.– Вип.17.–С.168.

⁶ Мазурмович Б.М. Розвиток зоології на Україні. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1972. - С.91.

Короткі відомості про життя та діяльність В. О. Караваєва подано в Українській Радянській енциклопедії та Українському Радянському Енциклопедичному Словнику ⁷. Окремі сторони діяльності В. О. Караваєва як ембріолога висвітлив Л. Я. Бляхер у монографії “Історія ембріології в Росії XIX-XX століть” ⁸. Автор стверджує, що В. О. Караваєв, разом із вченими-зоологами М. В. Бобрецьким, О. О. Коротневим і під керівництвом О. О. Ковалевського зробили вагомий внесок у розвиток ембріологічних досліджень у Київському університеті. Зокрема, він вказує на значущість досліджень науковця, які стосуються ембріології клопа-солдатика та постембріонального розвитку мурашок.

У навчальному посібнику О. Я. Пилипчука “Київське товариство дослідників природи та його внесок у розвиток ембріологічної науки” висвітлено діяльність В. О. Караваєва в Київському товаристві дослідників природи і показано його внесок у розвиток ембріології⁹.

Інформація про науковий доробок ученого, його внесок у розвиток ембріології міститься також у колективній праці Ю. В. Павленка, С. П. Рудої, С. А. Хорошевої, Ю. О. Храмова “Природознавство в Україні, до початку XX століття в історичному, культурному та освітньому контекстах” ¹⁰.

Про окремі аспекти діяльності В. О. Караваєва на морських біологічних станціях у Вілла-Франці, Севастополі та Неаполі йдеться в працях М. І. Андрусова, Л. Я. Бляхера, К. О. Виноградова, В. О. Водяницького, Ф. Ф. Врангеля, Є. Б. Музрукової, С. О. Орлова, О. О. Остроумова. Доробок В.О.Караваєва на посту директора Зоологічного музею Інституту зоології Академії наук України ґрунтовно висвітлили І. Г. Підоплічко, І. Т. Сокур, М. М. Щербак¹¹.

Певний внесок у розробку і висвітлення наукових поглядів В. О. Караваєва належить фундаментальній монографії, підготовленій колективом учених (“Развитие биологии на Украине”)¹². Інформація про В. О. Караваєва міститься в I і III томах видання цієї праці.

⁷ Караваєв В.О. // Українська радянська енциклопедія. – К., 1963. – С.168; Караваєв Володимир Опанасович / Український Радянський Енциклопедичний Словник. – 1967. – С.44.

⁸ Бляхер Л.Я. История эмбриологии в России (с середины XIX до середины XX века): Беспозвоночные. - Москва: Изд-во АН СССР, 1959. – 626 с

⁹ Пилипчук О.Я. Київське товариство дослідників природи та його внесок у розвиток ембріологічної науки. – К.: КДПІ, 1991. – С.66-70.

¹⁰ Павленко Ю.В., Руда С.П., Хорошева С.А., Храмов Ю.О. Природознавство в Україні до початку XX ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах. – К.: Академперіодика, 2001. – 420 с..

¹¹ Підоплічко І. Г., Сокур І. Т. Зоологічний музей Інституту зоології АН УРСР (Довідка) // Зб.пр. Зоол. музею (Київ). – 1952.- №25. – С.5-10.; Підоплічко І.Г., Щербак М.М. П'ятдесят років Зоологічного музею Академії наук Української РСР // Там само.–1969.–№33. - С.3-10.

¹² Развитие биологии на Украине. – Т.1. С древнейших времен до Вел. Октябр. соц. революц. – К.: Наук. думка, 1984. – 416 с.; Развитие биологии на Украине. – Т.III. Развитие зоологических и гидробиологических исследований, морской биологии, физиологии и биохимии животных и человека, генетики животных, криобиологии, радиобиологии, молекулярной биологии и вирусологии за годы Советской власти. – К.: Наук. думка, 1985. – 448 с.

Перелічені вище наукові праці не дають змоги повністю розкрити творчий потенціал ученого. Це зумовлено фрагментарністю матеріалу, що наводиться. Адже В. О. Караваєв заслуговує на почесне місце серед визначних вітчизняних зоологів кінця XIX – першої третини XX століття.

Внесок ученого в розвиток біологічної науки настільки вагомий, що при вивченні історії природознавства і науково-суспільної думки до його праць будуть ще неодноразово звертатися. Адже багато чого можна досягнути і зрозуміти на фоні нових досягнень науки. Правильніше буде розглядати нашу працю лише як одну із спроб створення наукової біографії В. О. Караваєва та відображення його наукової та соціокультурної спадщини. З плином часу дедалі більшу увагу людства привертають думки, ідеї, починання, творчі задуми науковця. Багато з того, що при житті В. О. Караваєва недооцінювали його сучасники, нині є надзвичайно важливе і актуальне.

Методологічна основа.

Дослідження здійснювалися на принципах історизму, об'єктивності, науковості, багатофакторності, всебічності пізнання, конкретності. Відповідно до предмета, мети та завдань дисертації обрано сукупність методів дослідження. Серед них: історико-теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних літературних та архівних джерел; вивчення й узагальнення історичної та педагогічної літератури, державних документів відповідного періоду; аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизації фактичного матеріалу. При розробці даної теми ми керувалися законами логіки і системним підходом до дослідження суспільних явищ. Для реалізації дослідницьких завдань застосовувались також спеціальні методи книгознавчого та бібліотекознавчого аналізу.

Джерельна база. Визначення окресленої проблеми потребувало пошуку і опрацювання значної кількості джерел, що зберігаються в бібліотеках та архівах м. Києва, Санкт-Петербурга та Москви. Таким чином, дослідження ґрунтується як на опублікованих, так і неопублікованих джерелах, рукописних і друкованих матеріалах. Значну частину літературних джерел становлять періодичні видання, документи наукових з'їздів, нарад у різних галузях біологічної науки, а також праці вченого.

Вихідними даними для розробки наукової проблеми, її джерельною базою були архівні матеріали. При дослідженні питань про життя та діяльність В. О. Караваєва важливе значення мають справи, що зберігаються в архівних фондах: Архіву Російської Академії наук (м. Москва) (Фонд 1557. – Оп.2. – Спр.453; Фонд 1674. – Оп.1. – Спр.5, 6, 55, 62, 63, 64); Державному архіву м. Києва (ДАК), Центральному державному історичному архіву України (ЦДІА України), Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (Фонд 49. – Спр.880), Архіву Президії Національної Академії наук України; Слов'янського відділу бібліотеки Російської Академії наук (м. Санкт-Петербург).

З досліджуваної теми тут зберігаються документи, що стосуються життя, науково-організаційної та педагогічної діяльності В. О. Караваєва, його неопубліковані праці, чернетки рукописів праць, особисті документи тощо.

Серед періодичних видань, які дають змогу вирішити проблематику цього дослідження, слід назвати такі: “Записки Киевского общества исследователей природы”, “Русское энтомологическое обозрение”, “Известия Русского Географического общества”, “Вісті АН УРСР”, “Вестник и библиотека самообразования”, “Труди Інституту зоології та біології”. Значну інформацію про В. О. Караваєва містять різні наукові та науково-популярні журнали – “Біологія і хімія в школі”, “Природа”, серед іноземних видань – журнали “Konowia”, “Zoolog. Anzeiger”.

Окрему групу джерел становлять опубліковані праці В. О. Караваєва та його видатних сучасників – О. О. Ковалевського, М. В. Бобрецького, О. О. Коротнева та ін. Ряд статей різних природознавців є важливим фактичним матеріалом для дослідження біографії вченого (про це в підрозділі “Історіографія дослідження”). Ми вважаємо, що джерельна база є достатньою, оскільки проведений аналіз, засвідчує, що у сукупності зазначені вище групи джерел становлять документальне забезпечення досліджуваної проблеми, а їх комплексне використання є підставою для досягнення мети дисертаційної роботи.

Отже, з метою наукового дослідження ми здійснили значну пошукову роботу різних джерел, щоб комплексно проаналізувати основні аспекти означеної теми. Хоч загалом нестачі джерел не відчувалося, складність полягала в їх відборі та можливості опрацювання, оскільки вони подавали розпорошену і неповну інформацію.

У другому розділі „Життя і творчий шлях Володимира Караваєва” простежуються основні етапи життя та діяльності В. О. Караваєва, з’ясовано, що формування його наукового світогляду відбувалося під впливом таких видатних учених, як М. В. Бобрецький, О. О. Ковалевський, О. О. Коротнев, С. Г. Навашин. Особливо великий вплив на формування еволюційних поглядів В. О. Караваєва у студентські роки мали лекції відомого педагога та науковця Університету ім.Св.Володимира М. В. Бобрецького. Його методичне керівництво роботою молодого дослідника сприяли становленню В. О. Караваєва як науковця-біолога і зоолога-еволюціоніста загалом.

Так, 1 червня 1890 р. Володимир Караваєв отримав призначення на посаду лаборанта Зоологічного кабінету Київського університету. Саме з цього моменту розпочинається його наукова і освітянська діяльність у галузі ембріології безхребетних. Згодом, В. О. Караваєв став асистентом на кафедрі зоології фізико-математичного факультету Університету Св. Володимира в м. Києві і плідно працював тут до 1899 року. Його праці в цей період стосуються різних груп безхребетних тварин, зокрема, радіолярій, клопів і мурашок

Тісною була в цей час співпраця В. О. Караваєва з Київським товариством дослідників природи (КТДП), до якого він вступив 26 квітня 1890 року. Саме тут написані перші його наукові праці, тут він розгорнув активну дослідницьку діяльність у галузі ембріології безхребетних. Окрім цього, молодий учений неодноразово виступав на зібраннях Товариства.

У даному розділі розглядається діяльність В. О. Караваєва на Вілла-Франкській та Неаполітанській зоологічних станціях, що на Середземному морі, а також на Севастопольській біологічній станції – на Чорному морі.

Учений працював на Вілла-Франкській станції з 1892 по 1895 роки, вивчаючи морських радіолярій, ракоподібних та інших морських тварин. Під його вмільм керівництвом на станції проводилася педагогічної робота. Зокрема, вчений організовував практикуми для молодих науковців, студентів університетів. Допомагав збирати і постачати університетам наочні матеріали, необхідні для лабораторних занять студентів і для спеціальних дослідів науковців.

З 1896 р. В. О. Караваєв здійснює дослідження на Неаполітанській зоологічній станції, де він знайомиться з відомими німецькими і російськими зоологами. Поглиблює свої пізнання в галузі морської гідробіології, отримані на Вілла-Франкській станції.

Подальша діяльність ученого пов'язана з Севастопольською біологічною станцією, де він здійснював переважно експедиційні дослідження. Значна увага приділялася ним акваторії Севастопольської бухти. В його наукових працях і звітах містяться суттєві дані про її фауну.

Велике значення для В. О. Караваєва мало знайомство з професором О. О. Остроумовим, за сприяння якого Володимир Опанасович взяв участь в якості зоолога в експедиції канонірського човна “Запорожець” для дослідження глибин Чорного моря. В цій подорожі були зібрані надзвичайно цікаві матеріали, які стосуються фауни пелагічних ракоподібних Чорного моря. Згодом В. О. Караваєв став наступником О. О. Остроумова на посаді завідувача Севастопольської станції (1898).

Слід зазначити, що життєвий шлях В. О. Караваєва наповнений яскравими подіями, дуже цікавими подорожами. Йому вдалося відвідати різні країни світу, познайомитися з його розмаїтою природою, з народами, їх звичаями та особливостями. Свої враження науковець відобразив у чисельних картинах, художніх творах, наукових статтях та монографіях. Найбільш фундаментальною із них є праця „Подорож на острів Яву (враження натураліста)” (1900).

Майже 20 років Володимир Опанасович працював у Зоологічному музеї Всеукраїнської Академії наук. Цей заклад був створений із перших днів радянської влади в Україні. Спочатку він функціонував як фауністичний комітет при Всеукраїнській Академії наук, проте 1 травня 1919 р. Зоологічний музей зареєстрований музейно-виставочною секцією Київської губернської політосвіти. Цю дату вважають початком створення Зоологічного музею АН УРСР.

В. О. Караваєв приступив до роботи в Зоологічному музеї 3 червня 1919 року. Учений став його першим консерватором, подарував йому різні зоологічні експонати і зібрання тварин. Серед них – колекція тропічних комах, переважно метеликів, зібраних на острові Ява (25 великих скриньок); колекція чучел птахів; кілька чучел малайських ссавців; колекція спиртових препаратів, переважно рептилій з Яви; колекція черепків морських м'якунів; невеличка колекція коралів із Сінгапуру, а також колекція місцевих комах (приблизно 40 скриньок).

У 1926 р. професора В. О. Караваєва призначено директором Зоологічного музею, де він працював до кінця свого життя. Прекрасний педагог і лектор, вдумливий і талановитий дослідник був чудовим організатором і адміністратором. Під його керівництвом в цьому закладі поживилася робота в галузі фауністики і систематики комах.

Так, у 1926 р. завдяки зусиллям В. О. Караваєва, а також його колег, побачило світ нове періодичне видання – “Збірник праць Зоологічного музею”, в якому вчений опублікував чимало своїх наукових робіт. Серед них праці, присвячені проблемам ентомології, палеонтології, а також нагальним питанням, пов'язаним з організацією роботи Музею. Зокрема, у статті “Короткий нарис розвитку й сучасного стану Зоологічного Музею УАН” науковець розповів про історію створення Музею, напрямки основної діяльності кожного з його постійних членів, а також описав усі колекції, які мав у розпорядженні, за систематичними групами.

Крім цього, Володимир Опанасович умів організувати системну наукову діяльність, захоплюючи своїми ідеями талановиту молодь. Керуючи розміщенням музею в новому приміщенні на вулиці Володимирській, 55 (до того він розташовувався в будинку Академії наук, вул. Короленка, 54), розгорнув напружену роботу для подальшого збагачення колекційних фондів музею, здійснюючи монтаж виставкової частини й організовуючи фауністичні дослідження.

Третій розділ „Аналіз основних напрямків наукової діяльності В. О. Караваєва” містить шість підрозділів. Уперше проаналізовано, сформульовано впроваджено до наукового обігу шість основних наукових напрямків наукової діяльності В. О. Караваєва: вирішення загальних проблем ембріології, ентомології, зоопсихології, дослідження факторів антропогенезу, гідробіології, історії науки. Всі вони розвивалися в контексті вітчизняної та світової біологічної науки.

Важливими в науковому плані є ембріологічні дослідження В.О.Караваєва.

Найбільш фундаментальною серед робіт у цій галузі є праця “До ембріонального розвитку клопа-солдатика” (1893), у якій учений ґрунтовно висвітлив питання про утворення первинних зародкових листків, початкового розвитку зовнішньої форми тіла і зародкової оболонки.

Праця В. О. “Доповнення до внутрішнього метаморфозу мурашки жовтої” (1897) дає майже нову картину гістолізу і гістогенезу під час метаморфозу цих комах. На противагу О. О. Ковалевському, учений, на основі своїх досліджень, довів, що імагінальні острівки, за рахунок

яких регенерують органи чи їх частини, походять не з ділянок ембріональної тканини, а розвиваються з клітин мезенхіми, що потрапляють в ембріональну тканину. Цікавими донині є також наукові роботи В. О. Караваєва, в яких розглядаються особливості зародкового розвитку форм, що є проміжними ланками у тваринному світі (“Про яйце яванської фазміди і стадії зародкової платівки” (1902).

Одним із головних напрямків діяльності В. О. Караваєва були ентомологічні дослідження. Зокрема, пізнання фауни України, її видового складу, умов існування, історії її виникнення і формування, розробка шляхів її освоєння, раціонального перетворення і охорони.

Вивчаючи мурашковий світ різних місцевостей України та інших країн світу, учений описав 4 нових роди, 4 підроди, 98 нових для науки видів, 30 нових підвидів, 36 каст. Переважна більшість праць вченого також мають ентомологічну спрямованість. Серед них: „Murmekologische Fragmente” (1926) „Ameisen aus dem palaarktischen Faunengebiet” (1912), „Муравьи из Гадячского уезда Полтавской губернии и из Ферганской области” (1915) “Матеріали до фауни мурашок Маріупольської округи” (1936)).

Узагальненим результатом багаторічних досліджень В. О. Караваєва стала робота “Фауна родини Formicidae (мурашки) України” (1934,1936). У ній автор дав загальну характеристику родини мурашок (Fam. Formicidae), ґрунтовний огляд морфологічних ознак мурашок, проаналізував особливості поліморфізму, розмножування мурашок, будування ними гнізд, а також подав важливі рекомендації щодо збирання й препарування мурашок для колекцій. Особливу увагу В. О. Караваєв приділив історії дослідження фауни мурашок України.

У спеціальній частині роботи подається систематичний огляд фауни мурашок України, характеристика основних родів мурашок, наводяться таблиці для визначення родів, а також мурашок-робітників, солдатів і самиць. Детально розглядається морфологічна характеристика мурашок, їх опис, екологія і етологія, а також географічне поширення.

В доповненнях міститься інформація щодо палеонтології мурашок і ймовірної історії фауни мурашок середньої Європи. Детально проаналізовані вченим особливості органів чуттів і психічні здатності мурашок, висвітлено економічне значення мурашок. Наприкінці роботи подається заключення і список робіт В.О.Караваєва про мурашок (52 роботи).

Унікальний фактичний матеріал, зібраний вченим, послужив поштовхом до систематичних ентомологічних досліджень в Україні. Його роботи, як історика ентомології, сприяли формуванню правильного уявлення про процес становлення даної науки, відтворення особливостей її розвитку, виникнення найбільш значущих відкриттів і створення провідних теорій.

В. О. Караваєва вважають засновником і організатором зоопсихологічних досліджень в Україні. Вчений підійшов до проблеми зоопсихології з позицій еколога-еволюціоніста. Все в організмі, кожна його властивість є результатом взаємодії організму з середовищем існування протягом усієї історії даної систематичної групи. Це фундаментальне положення наукової біології науковець поширив на проблему походження і структури психічної діяльності. Він один із небагатьох учених, який розумів значення зоопсихології та її місця серед інших наук. Дослідження розвитку, закономірностей і природи психічної діяльності мурашок у працях В. О. Караваєва тісно взаємопов'язане з вивченням способу їхнього життя. Вчений доводив, що основу дій мурашок складає природжений автоматизм (інстинкт). Відмічав важливе значення поведінки в еволюції мурашок. Його роботи, присвячені мурашкам і спостереженням за їх поведінкою, до нині привертають увагу спеціалістів (“Спостереження над мурашками: Дві доповіді Київському товариству дослідників природи” (1903), “Досліди над мурашками, які стосуються перенесення личинок у темряву” (1905), “Мурашки та їх життя” (1905)).

У дисертаційному дослідженні розкрито внесок В. О. Караваєва як гідробіолога, а також висвітлено його участь у Чорноморських глибокомірних експедиціях, яка мала вагоме значення для накопичення гідрофауністичних і гідробіологічних знань.

Результатом досліджень стали його наукові праці “Beobachtungen uber die Struktur und Vermehrung von Aulacantha scolymantha Haeck”, (1895) “Спостереження над радіоляріями” (1896), „Ueber ein neues Radiolar aus Villafranca” (1896), „Nachtrag zu meinem Artikel”, „Ueber ein neues Radiolar aus Villafranca” (1897). Це фауністичні й анатомічні дослідження морських тварин, з яких більше значення для нас мають його роботи над планктонними ракоподібними (Copepoda, Phyllopora), що розширюють наші знання про зоопланктон Чорного моря і дають змогу пояснити деякі ознаки будови чорноморських веслярів, пов'язані з фізико-хімічними особливостями середовища. Науковець детально описав зовнішній вигляд, особливості і внутрішню будову самців та самок ракоподібних, їх відмінності та місцезнаходження.

У своїх статтях учений висвітлює також питання зоогеографічного районування досліджуваної території. Щодо цього він базувався на принципах історичної зоогеографії, за результатами вивчення шляхів історичного розвитку фауни у зв'язку з геологічною історією землі. Екологічний метод почав активно розроблятися в зоогеографії дещо пізніше. Однак екологічний напрямок при дослідженні фауни був певною мірою виражений ще в XIX ст. при вивченні морських ракоподібних В. О. Караваєвим та В. К. Совінським.

Разом із цим, науковець досліджував проблеми, пов'язані з приматознавством, еволюційною анатомією людини, а також палеоантропологією. Він постійно стежив за дослідженнями в даних галузях і зробив певний внесок у цю справу. Одноосібно і у співавторстві з С. Я. Парамоновим

учений опублікував ряд праць, присвячених цій проблематиці. Серед них: „Нові анатомічні дані про походження людини” (1937), „Первісна людина і її викопні останки” (1937) та ін.

Висновки.

1. Ім'я В. О. Караваєва (1864 – 1939)– визначного українського вченого-зоолога вперше стало об'єктом дисертаційного дослідження. Вивчення його наукового доробку, нових літературних джерел і матеріалів архівів м. Києва, Москви та Санкт-Петербурга дозволило нам комплексно представити особистість ученого, дати належну оцінку його науковим надбанням.

2. З'ясовано, що формування наукового світогляду В. О. Караваєва відбувалося під впливом розвитку концепцій біологічної науки кінця XIX - першої половини XX ст., які зацікавили молодого вченого природознавчими дослідженнями. Дисертаційна робота дає змогу відтворити образ В. О. Караваєва як людини високого інтелекту, мандрівника-натураліста, вченого. На формування еволюційного світогляду В. О. Караваєва вирішальний вплив мали його вчителі та наставники з Київського університету: М. В. Бобрецький, О. О. Коротнєв, О. О. Ковалевський, С. Г. Навашин. Ми показали як наукові інтереси спонукали В. О. Караваєва до подорожей в Індонезію (о. Ява), на Кавказ, до Середземного та Чорного морів. Результати цих експедицій відображено у працях: “Поездка на остров Яву (впечатления натуралиста)” (1900), “По островам Малайского архипелага, Молуккского и Ару с мирмекологической целью. Общие впечатления и наблюдения натуралиста” (1913).

3. Вперше запропоновано періодизацію творчої діяльності В. О. Караваєва:

Періоди діяльності	Основні місця наукової роботи	Галузі наукових досліджень
1885 –1890	Студент Університету Св. Володимира у Києві	- період формування наукових інтересів
1890	Лаборант та асистент кафедри зоології цього ж університету, член КТДП	- ембріологія
1891	Учасник Чорноморської глибокомірної експедиції	- ембріологія; - гідробіологія
1892 – 1895	Дослідницька робота на станції Вілла-Франка	- ембріологія; - гідробіологія
1896	Наукові дослідження на Неаполітанській зоологічній станції	- ембріологія; - гідробіологія

1897	Дослідницька робота на Севастопольській біологічній станції	- ембріологія; - гідробіологія; - ентомологія
1898 – 1899	Подорож на острів Ява	- ембріологія; - ентомологія
1901 – 1918	експедиції по Україні, Кавказу, країнах Західної Європи, по Африці й Азії (зокрема Єгипет і Судан, 1909; Туніс і Алжир, 1910), на Яву та інші острови Індійського й Тихого океанів	- ентомологія; - зоопсихологія - історія науки
1919 – 1926	зоолог і вчений консерватор Зоологічного музею Академії наук України	- ентомологія; - зоопсихологія - історія науки
1926 – 1934	директор Зоологічного музею ВУАН	- ентомологія; - зоопсихологія; - антропологія - історія науки
1934 – 1939	старший науковий співробітник цього ж музею	- антропологія

4. Визначено, що творчий доробок В. О. Караваєва можна умовно поділити на шість основних напрямків досліджень, які сформовано і запроваджено до наукового обігу: вирішення загальних проблем ембріології, ентомології, зоопсихології, дослідження факторів антропогенезу, розвиток гідробіологічних досліджень, історії науки. Перелік його праць містить понад 150 назв. Особливу увагу вчений приділяв вивченню фауни України, її складу, умов існування, історії її виникнення і формування, розробці шляхів її освоєння, раціонального використання й охорони; а також вивченню проблем еволюційного вчення. Більшість робіт В. О. Караваєва мають ентомологічну спрямованість. Його по праву вважають найбільшим спеціалістом-мірмекологом. Одним з головних аспектів діяльності В. О. Караваєва були наукові роботи, які відображали постійні, ретельні дослідження вченого відносно вивчення складу мурашкового світу різних місцевостей України і всього світу, що був ще так мало вивчений на той час.

Непересічне значення для науки мала діяльність В. О. Караваєва як гідробіолога. В своїх працях учений розглядав питання про зоогеографічне районування досліджуваної ним території. В цьому питанні він виходив з принципів історичної зоогеографії, яка будувала свої висновки на результатах вивчення шляхів історичного розвитку фауни у зв'язку з геологічною історією землі. .

5. Показана роль В. О. Караваєва в розвитку Зоологічного музею Академії наук України. Саме завдяки зусиллям ученого побачило світ нове періодичне видання - "Збірник праць

Зоологічного музею”, на сторінках якого висвітлювалися наукові дослідження постійних членів цього закладу, розглядалися перспективи його діяльності та ін. Саме тут розкрився організаторський таланти В. О. Караваєва. Він розгорнув напружену роботу по збагаченню колекційних фондів музею, по монтажу виставочної частини і по організації фауністичних досліджень. Яскраво проявилися творчі здібності науковця під час реставрації кістяків викопних тварин для музею, виробленні муляжів, фотографій тощо. Про масштаби діяльності Зоологічного музею під час керування В. О. Караваєва можна судити й по тому, що за короткий термін були організовані численні експедиції по Україні, Криму, Кавказу і Туркестану.

6. З’ясовано, що фундаментальна двотомна наукова праця професора В. О. Караваєва “Мурашки України” (1934, 1936), науково-популярна книга “Подорож на острів Яву (враження натураліста)” (1900), розвідка “Мурашки та їх життя” (1905), історико-наукові праці про видатних зоопсихологів (В. Вагнера, Е. Васманна) – це ґрунтовні джерела, які дають змогу відтворити події з історії біологічної науки. Значна роль В.О.Караваєва як організатора науки та наукових установ. Він був активним популяризатором нових досягнень біологічної науки в науково-популярних журналах: “Природа”, “Русское энтомологическое обозрение”, “Вісник природознавства” тощо.

7. Удосконалено та доповнено перелік наукових праць, складений В. І. Троїцькою (1941), який налічував 83 найменування вісімнадцятьма працями, які не були введені до цього часу в науковий обіг.

8. Науково-організаційна та популяризаторська діяльність В. О. Караваєва має значний інтерес для біологів, зоопсихологів та істориків науки. Формами поширення надбань вченого-педагога можуть бути доповіді на нарадах працівників освіти, лекції у вищих навчальних закладах, написання студентами рефератів, курсових і дипломних робіт, різні публікації про видатного вченого-зоолога. Вище сказане є свідченням доцільності вивчення наукової спадщини В.О.Караваєва у вищих навчальних закладах України, видання окремою збіркою його фундаментальних праць.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Корман М. М. В. О. Караваєв – видатний український зоолог, педагог і популяризатор науки (до 140-річчя від дня народження) // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. пр. – К., 2004. – Вип. 14. – С.37 – 43.
2. Корман М.М. Зоопсихологічні дослідження В.О.Караваєва // Історичні записки: Зб. наук. пр. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2004.– Вип.2.– С.115 – 127.

3. Корман М.М. Подорожі В.О.Караваєва (1864-1939) на о. Яву та їх наукове значення // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. пр. – К., 2004. – Вип.15. – С.85 – 98.
4. Корман М.М. Антропологічні дослідження В.О.Караваєва // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип.19. – С. 82 – 93.
5. Корман М.М. Діяльність В.О.Караваєва у Зоологічному музеї Української академії наук (1919-1939) // Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії, історії освіти, науки і техніки. Тези доповідей міжрегіональної наукової конференції молодих вчених 14 жовтня 2002 р. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2002. – С. 21 – 22.
6. Корман М.М. Фауністичні дослідження В.О.Караваєва під час Чорноморських глибокомірних експедицій // Дев'ята конференція молодих істориків освіти, науки і техніки України, 23 квітня 2004 р., м.Київ. – К., 2004. – С.56 – 60.
7. Корман М.М. Дослідження В.О.Караваєвим ембріонального розвитку безхребетних тварин // Історія освіти, науки і техніки в Україні: Матеріали конференції (Друга конференція молодих вчених і спеціалістів, 27-28 травня 2004 р.). – К., 2004. – Вип. 2. – С.114 – 116.
8. Корман М.М. Мірмекологічні дослідження В.О.Караваєва (1864-1939) // Десята конференція молодих істориків освіти, науки і техніки України, 27 травня 2005 р., м. Київ. – К., 2005. – С.63 – 68.

Анотації

Корман М. М.

Науковий доробок професора В. О. Караваєва в галузі зоології та гідробіології (кінець XIX – перша третина XX століття). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки. – Державна наукова сільськогосподарська бібліотека Української академії аграрних наук, м. Київ, 2006.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню наукової діяльності видатного українського вченого-зоолога Володимира Опанасовича Караваєва (1864 – 1939) у контексті розвитку біологічної науки в Україні. В роботі охарактеризовано життєвий і творчий шлях В. О. Караваєва, вперше здійснено комплексний аналіз основних напрямків його наукової діяльності. На основі широкого комплексу джерел досліджується внесок В. О. Караваєва в розвиток ембріології безхребетних тварин, розвиток ученим ентомологічних досліджень в Україні, аналізуються проблеми зоопсихології в його науковій спадщині, показана участь науковця у Чорноморських

глибокомірних експедиціях, проаналізовані погляди В. О. Караваєва на проблему антропогенезу та доказів теорії еволюції органічного світу.

Ключові слова: В. О. Караваєв, наукова діяльність, зоопсихологія, ентомологія, мірмекологічні дослідження, гідробіологія, фауністика.

Корман М. М.

Научное наследие профессора В. А. Караваева в области зоологии и гидробиологии (конец XIX – первая треть XX столетия) . - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Государственная научная библиотека Украинской академии аграрных наук, г. Киев, 2006.

Диссертация посвящена изучению научно-исследовательской деятельности выдающегося ученого-зоолога Владимира Афанасьевича Караваева (1864 – 1939). Работа состоит из вступления, трех разделов, выводов к каждому разделу, общих выводов и списка использованных источников.

В диссертации обоснована актуальность проблемы, определены объект, предмет, цель, задачи исследования, методы, раскрывается научная новизна, теоретическое и практическое значение полученных результатов.

Анализируется состояние научной разработки, методологическая основа и источники исследования. Отмечено, что деятельность В. А. Караваева не была предметом комплексного научного исследования. Историографический обзор убедительно показывает, что избранная научная проблема освещалась предыдущими исследователями только фрагментарно.

Проанализированы основные факторы, которые способствовали формированию мировоззрения ученого. Особенно большое влияние на формирование взглядов будущего ученого оказывали лекции преподавателей Киевского университета – М. В. Бобрецкого, А. О. Ковалевского, А. А. Коротнева, С. Г. Навашина. Освещается деятельность В. А. Караваева на должности лаборанта Зоологического кабинета Киевского университета, а также ассистента на кафедре зоологии физико-математического факультета университета Св. Владимира в г. Киеве. Анализируется деятельность ученого в Киевском обществе исследователей природы (КОИП). Основательно рассматривается работа В. А. Караваева на Вилла-Франкской и Неаполитанской зоологических станциях, что на Средиземном море, а также на Севастопольской биологической станциях, что на Черном море, раскрывается научное значение основных путешествий, совершенных ученым. Показано участие В. А. Караваева в создании и деятельности

Зоологического музея Академии наук Украины. Впервые предложена усовершенствованная периодизация творческой деятельности В. А. Караваева.

Сформулированы и введены в научный оборот шесть научных направлений научной деятельности В. А. Караваева: решение общих проблем эмбриологии, энтомологии, зоопсихологии, исследование факторов антропогенеза, гидробиологии, истории науки. Все они развивались в русле отечественной и мировой биологической науки. Особое внимание ученый уделял изучению фауны Украины, ее состава, условий существования, истории ее возникновения и формирования, разработке путей ее освоения, рационального использования и охраны; а также изучению проблем эволюционного учения, вопросов филогении животного мира. Большинство работ В. А. Караваева имеют энтомологическую направленность. Его по праву считают самым крупным специалистом-мирмекологом. Одним из главных аспектов деятельности В. А. Караваева были научные работы, которые отражали постоянные, тщательные исследования ученого относительно изучения состава муравьиного мира различных местностей Украины и всего мира, который был еще так мало изучен на то время.

В. А. Караваева считают основателем и организатором зоопсихологических исследований в Украине. В. А. Караваев подошел к проблеме зоопсихологии с позиций эколога-эволюциониста.

Большое значение для науки имела деятельность В. А. Караваева как гидробиолога. В своих работах ученый останавливался на вопросах о зоогеографическом районировании исследуемой им территории. В этом вопросе он исходил из принципов исторической зоогеографии, которая строила свои выводы на результатах изучения путей исторического развития фауны в связи с геологической историей земли.

Отмечается, что творчество В. А. Караваева отвечало насущным потребностям перестройки науки в Украине и было подчинено решению важных научно-социальных задач.

Так, ученый заложил основы тех направлений и теорий, которые бурно развиваются и сегодня. Характерной особенностью творчества В. А. Караваева является последовательное и сознательное применение им диалектического метода в научных исследованиях, проводимых им. Кроме этого ученый много работал над разработкой методологических проблем биологии. Общей методологической основой научной деятельности В. А. Караваева был материалистический, дарвинистский подход к изучению природы.

Ученый написал более 150 научных работ, в том числе ряд рефератов, переводов, которые имеют важное общебиологическое значение. Профессор В. А. Караваев – директор Севастопольской биологической станции (1898), директор Зоологического музея Академии наук Украины (1926-1934). Брал активное участие в общественной жизни страны.

Результаты исследования показали, что жизнь и деятельность В. А. Караваева – это пример самоотверженного труда, верного служения делу науки. Его наследие является ценным источником идей, мыслей, научных программ и концепций, касающихся биологической науки конца XIX – первой трети XX века.

В выводах обобщены результаты работы, показаны перспективы дальнейшего исследования.

Ключевые слова:

В. А. Караваев, научная деятельность, зоопсихология, энтомология, мирмекологические исследования, гидробиология, фаунистика.

Korman M.M.

Scientific reserve of professor V. O. Karavaev in the field of zoology and hydrobiology (end of XIX – first third XX st.). - **Manuscript.**

Dissertation for historical science candidate degree on speciality of the 07.00.07. – the history of Science and Tehnic. – State Scientific Agricultural Library of the Ukrainian Academy of Agricultural Sciences, Kyiv, 2006.

The dissertation to complex research of scientific activity of outstanding Ukrainian scientist-zoologist Vladymyra Afanasievicha Karavaeva (1864-1939) in a context of development of a biological science in Ukraine is devoted. There is vital and the complex analysis of the basic directions of scientific activity of V. O. Karavaev characterized. On the basis of a wide complex of sources scientific articles V. O. Karavaeva in development of embryology spineless animals, development of scientists entomology researches in Ukraine, problems zoology-psychology, participation of the scientist in Black Sea deepwater-measurement the expeditions, a problem anthropogenesis and proofs of the theory of evolution of the organic world are shown.

Key words:

V. O. Karavaev, scientific activity, zoology-psychology, entomology, myrmecology researches, hydrobiology, faunystic.

Підписано до друку 03. 05. 2006 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл. вид. арк. 0,9. Тираж 100 пр. Зам. 128.

Видання та друк – Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”

03127, м. Київ-127, вул. Героїв Оборони, 10.

Свідоцтво суб’єкта видавничої справи. Сер. ДК № 2065 від 18. 01. 2005 р.